

Скриль С.А.

Цивілізаційний вимір функціонування політичних систем в умовах глобалізації

У статті розглянуті цивілізаційні особливості формування політичних систем в умовах глобалізації. Досліджуються базові цінності, які впливають на світогляд представників європейської, китайської та мусульманської локальних цивілізацій, а також особливості організації політичних інститутів.

Ключові слова: локальна цивілізація, політична система, духовні цінності, глобалізація, демократія, Європейський Союз, інтеграція.

Рассмотрены цивилизационные особенности формирования политических систем в условиях глобализации. Исследуются основные ценности, которые влияют на мировоззрение представителей европейской, китайской и мусульманской локальных цивилизаций, а также специфические

особенности организации политических институтов.

Ключевые слова: локальная цивилизация, политическая система, духовные ценности, глобализация, демократия, Европейский Союз, интеграция.

Civilizational dimension of functioning political systems in conditions of globalization the article deals with civilization features of formation of political systems in conditions of globalization the article deals with civilization features of formation of political institutions organization. Explores the basic values that affect the Outlook of representatives of European, Chinese and Muslim local civilizations, as well as the specific features of the political institutions organization.

Key words: local civilization, political system, spiritual values, globalization, democracy, European Union, integration.

УДК 316.652

Скриль С.А.,
кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
загальноюридичних дисциплін
Херсонського
економічно-правового інституту

Цивілізаційний і глобалізаційний підходи до розвитку та функціонування політичних систем є одними з найбільш глибоких наукових поглядів на фундаментальні основи існування держави та суспільства.

Актуальність дослідження полягає у визначенні тенденцій впливу глобалізації на функціонування та розвиток політичних процесів у різних цивілізаційних системах.

Об'єкт дослідження – політичні системи країн сучасних цивілізацій. Предмет дослідження – спільне та особливе у формуванні та розвитку політичних систем, що існують в різних цивілізаційних умовах.

Тенденції світової глобалізації досліджувались у працях Дж. Біллінгтона, Д. Белла, З. Бжезинського, І. Валлерстайна, А. Вебера, С. Хантингтона. Серед українських дослідників слід виділити О. Білоруса, В. Воронову, К. Градова, О. Довгаля, В. Зінченко, С. Наумкіну, Ю. Яковця та інших.

Проблематика цивілізаційного виміру сучасного світового порядку та глобальної взаємодії націй-держав знайшла глибоке обґрунтування у працях С. Кримського, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, В. Седнева, А. Шморгуна та інших науковців. Серед зарубіжних дослідників цивілізаційній тематиці приділяли увагу Ф. Фукуяма, Е. де Фреде, С. Хантингтон та інші авторитетні вчені.

У науковій спільноті не існує єдиної точки зору на причини глобалізації. Економісти стверджують, що глобалізація є результатом транснаціоналізації фінансових ринків. Культурологи вважають, що глобалізація пов'язана з вестернізацією культури. На думку політологів, її причиною є експансія «демократичних цінностей» [1, с. 45]. Незаперечним є лише визнання глобалізації об'єктивним процесом, що має системний характер та охоплює всі

сфери суспільного життя. У результаті глобалізації світ стає більш пов'язаним і більш залежним від усіх його суб'єктів. У політиці глобалізація полягає в послабленні національних держав, трансформації їхніх політичних систем у напрямі уніфікації політичних режимів, формуванні єдиних стандартів функціонування інститутів політичних систем, тотальній імплементації норм міжнародного права в національні правові системи.

Як зазначає В. Зінченко, глобалізація припускає зрощення усіх економік (і водночас інститутів політики, ідеології, системи управління) в одну-єдину економічну систему з перспективою політичної та ідеологічної уніфікації й можливої (хоча й не завжди бажаної) культурно-духовної стандартизації. Глобалізація сприяє взаємозв'язку та взаємозалежності всіх країн, «спресовує» світ у єдине ціле, перетворює планету на «світове село» («global village») зі спільними проблемами [2, с. 29].

Слушною є думка С. Наумкіної та Ю. Ткачук, які стверджують, що, оскільки країни світу значно відрізняються за масштабами та рівнем соціально-економічного розвитку, результати впливу глобалізації на окремі держави та групи держав також не однакові. Крім того, створюючи сприятливі умови для кооперації та співробітництва, які «звужуються» під впливом глобалізації, світ водночас стає «вразливішим» для конфліктів і насилля. І хоча глобалізація та демократизація, здавалося б, тільки підтверджують кантівську теорему «демократичного світу» (демократичні держави не воюють одна з одною), сам процес транзиту, переходу та трансформації внутрішньополітичних режимів може бути фактором дестабілізації міжнародного порядку [3, с. 122, 128].

За переконанням Ф. Фукуяма, сьогоднішній глобалізм – це глобалізм по-американськи, який має всеосяжний характер [4, с. 14–15].

Поступова американізація (вестернізація) сучасного світового порядку значно трансформує культурно-цивілізаційні вектори розвитку різних народів. У цьому сенсі обґрунтованими є міркування М. Покровського про те, що глобалізаційні процеси підривають фундамент націоналізму в усіх його проявах – хай то будуть нації-держави, національні соціокультурні традиції чи певні типи свідомості. Національно-державний фактор, безперечно, зберігається (зокрема, у вигляді окремих держав, урядів), але перестає бути визначальним. Суспільства починають створювати свої конгломерації, які мають наскрізні горизонтальні структури [5, с. 38].

Глобалізаційні процеси в сучасному світі приводять до певного конфлікту, протистояння цивілізацій, оскільки західні моделі політичної та економічної систем не можуть «підкорити» традиційні форми функціонування інших культур. Проблематика зіткнення цивілізацій в умовах глобалізації ґрунтовно досліджена відомим американським політологом С. Хантингтоном.

Цивілізаційний вимір політичних, соціально-економічних процесів у світі виступає фундаментальною міждисциплінарною методологією в умовах глобалізації.

У сучасній науці існує багато визначень цивілізації. Так, на думку С. Кримського, цивілізацію слід розглядати як окрему, відносно автономну, здатну до самоорганізації та саморозвитку поліетнічну соціокультурну систему, яка має свої географічно-часові виміри, базові духовно-культурні цінності та відносно стійкі структури економічних, суспільно-політичних і культурних форм. За визначеними ознаками та критеріями класифікації виділяються такі сучасні цивілізації: західна, східнохристиянсько-євразійська, латиноамериканська, мусульмансько-афразійська, індійсько-південноазійська, китайсько-східноазійська, японсько-далекосхідна та Тропічна Африка як квазіцивілізаційна спільнота [6, с. 8].

С. Хантингтон визначає цивілізацію як певну культурну спільноту. На його переконання, ідентичність на рівні цивілізації стає все більш важливою. Дослідник вказує на існування таких цивілізацій: західна, індуїстська, ісламська, конфуціанська, латиноамериканська, православно-слов'янська, японська, африканська [7]. Цивілізацію як обгороджену культуру визначає Е. де Фреде. А культура, на його думку, – це сукупність поведінкових практик, що набуваються та змінюються в межах певної групи та забезпечують можливість комунікації між ними [8, с. 17].

У контексті історичного розвитку визначає цивілізацію В. Якунін. Зокрема, він вказує, що цивілізаційний підхід в історії є реальністю майже протягом 150 років, однак вивчення історії продовжує будуватись на лінійній парадигмі, успадкованій від епохи Просвітництва Гегелем і

Марксом. Цивілізація розглядається в цьому сенсі як поняття, що визначає усе людство загалом, тобто як синонім поняття «культура». Але існує й трактування цивілізації як сукупності самостійних планів історичного розвитку, що виникли на особливій національно-територіальній основі [9, с. 9].

Т. Орлова виділяє такі сучасні цивілізації: індійську, китайську, японську, європейську, латиноамериканську, північноамериканську, євразійську, арабо-мусульманську, тропікоафриканську [10].

У релігійному аспекті можлива така класифікація цивілізацій: біблейська (охоплює усі християнські конфесії), конфуціанська, індійська (заснована на індуїзмі та буддизмі) і мусульманська.

Значна кількість наведених визначень поняття цивілізації дає змогу виокремити ключові її елементи, а саме:

- просторово-часовий вимір;
- базові духовні цінності, що формують сталі моделі поведінки в політичній, економічній та побутовій сферах;
- «стратегічний план» розвитку та взаємодії з іншими локальними цивілізаціями.

Важливим цивілізаційним елементом є також право, яке формує нормативну, а тому й мотиваційно-поведінкову сферу функціонування великих соціальних спільнот.

Як зазначає С. Хантингтон, відмінності між цивілізаціями не просто реальні, вони найбільш суттєві. Цивілізації відмінні за своєю історією, культурою, традиціями та, що найголовніше, за релігійним критерієм. Люди різних цивілізацій по-різному дивляться на відносини між Богом і людиною, особистістю і колективом, громадянином і державою, батьками і дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про права та обов'язки, свободи та примуси, рівність та ієрархію. Ці відмінності склалися століттями і не зникнуть у майбутньому. Вони більш фундаментальні, ніж відмінності між ідеологіями та політичними режимами [7].

Кожна цивілізація має свої особливі політичні форми, які характеризуються певною стійкістю та здатністю до відновлення, протидії впливу протилежних політичних моделей.

Аналізуючи особливості європейської локальної цивілізації як автономної самодостатньої частини західної цивілізації, деякі вчені акцентують увагу на таких її ознаках, як:

- раціоналізм та ідеї про громадянство і юридичні права, успадковані з часів античності;
- персоналістичне ставлення до Бога за наявності релігійного санкціонування активної діяльності, перейнятої з юдейсько-християнської традиції;
- індивідуальний характер економічної діяльності, сформований як традиції античності та варварських народів Західної Європи;

– суспільно-політична самостійність голів домогосподарств від варварських народів;

– плюралізм, взаємодія та конкуренція основних соціальних сил;

– формування релігійно освяченого ставлення до праці як обов'язку перед Богом [6, с. 9].

В історичному ракурсі взаємодія світоглядних принципів, правових традицій і господарського укладу народів – представників європейської локальної цивілізації сформувала певні параметри уніфікованих політичних систем. Важливо зазначити, що розвиток політичних систем у державах європейської цивілізації відбувався в тісному зв'язку з розвитком економічної та правової систем. Порівняння реформ у державах Західної, Східної, Центральної та Південної Європи, що майже синхронно проводились у другій половині ХХ століття, дає змогу сформулювати певний універсальний алгоритм і методологію трансформацій.

Ліберальна економічна та персоніцентристська правова парадигми обумовили формування в багатьох європейських державах, пов'язаних між собою ідеєю створення «Європи без кордонів», схожих політичних систем, які будуються на таких класичних ознаках полікратичної держави:

1) соціальним середовищем її існування є відносно однорідне (наскільки це можливо практично) суспільство з численним і міцним середнім класом;

2) органи державної влади формуються в результаті застосування певних демократичних процедур, а стосунки між ними складаються на основі принципів поділу державної влади, системи стримувань і противаг, взаємодії гілок влади;

3) територіальна структура держави складається з урахуванням балансу інтересів центру та місцевих територіальних спільнот різних рівнів;

4) у діяльності органів держави особливу увагу звертають на демократичні форми та методи (зокрема, пошуки компромісу, консенсусу), хоча не виключається й примус за умов загрози конституційному ладу, демократичному порядку;

5) проголошуються та здійснюються на практиці основні демократичні права та свободи громадян, засновані на визнанні загальнолюдських цінностей [11, с. 171–172].

Загальноєвропейські цінності, обумовлені історичним формуванням і розвитком локальної європейської цивілізації, стали «матрицею» функціонування політичних систем у країнах Європейського Союзу. Західна цивілізація (європейська та північноамериканська) за своєю сутністю є відкритою, інтенсивною та інноваційною.

Спроба держав інших локальних цивілізацій імпортувати західні інституційні політичні зразки не завжди мала успіх. Як зазначає С. Кримський, нав'язані Заходом незахідним державам

(Японії, Індії, Пакистану, Єгипту, Нігерії, Танзанії, а також Україні та Росії) форми парламентаризму та багатопартійності за умови збереження там традиційних соціальних відносин та орієнтацій не можуть бути адекватно сприйняті цими країнами. Ці суспільства не пройшли школи Ренесансу, Реформації та Просвітництва, не зробили західного ідеалу громадянина-власника – раціоналіста, індивідуаліста та прагматика. По суті, вони мають з аналогічними західними інститутами лише зовнішню, формальну схожість. Західна форма наповнюється принципово іншим (а в різних цивілізаційних регіонах таким, що значно відрізняється) змістом, що особливо спостерігається на прикладах пострадянських держав [6, с. 3].

Повну протилежність західним зразкам розвитку мають традиційні цивілізації: китайська (конфуціанська), японська та мусульманська, а також тропікоафриканська квазіцивілізаційна система. Перші три засновані на системоцентристській (колективістській) моделі організації суспільних форм. Така модель не визнає людину, її права та інтереси найвищою соціальною цінністю. Первинними є держава, релігія (у мусульманстві), інтереси цілісних соціальних спільнот як фундамент сталого, але закритого для зовнішнього впливу функціонування та «розвитку» суспільства. Тропікоафриканську модель організації суспільства можна визнати як «недоцивілізацію», що пов'язано з історичними особливостями розвитку африканських народів після розпаду колоніалізму на континенті.

Китайська цивілізація як найбільш «стійка та незламна» у світовій історії (за визначенням К. Ясперса) є «динамічною традиційною цивілізацією», яка ефективно копіює західні економічні інновації, залишаючись при цьому патріархальною моделлю політичної організації.

За твердженням Конфуція, гармонійне існування держави можливе, якщо зберігати закони традиційної китайської сім'ї. Правитель – це батько в сім'ї, який має поводити себе по-батьківськи у ставленні до підданих, а чиновники – то старші сини з відповідними правилами поведінки. Таким чином, і в родині, і в державі має зберігатися сувора ієрархія в стосунках. Людина сприймається крізь призму виконання нею численних правил. Дотримуватися лі (норм і правил) означало «зберігати обличчя», а отже, і свій статус у суспільстві. Порушення лі було рівноцінним «втраті обличчя» та статусу. Також на перший план висувалися сінь – відданість (підданих – правителю, підлеглих – начальнику, дітей – батькам) і чжи – знання, що закарбувалося в надзвичайно шанобливому ставленні китайців до освіти. Отже, у конфуціанстві основне місце займають питання етики, моралі та моральності, що визначає особливості менталітету [10, с. 129].

Китайська політико-правова специфіка – це етатизм, партократія, відмова від принципу поділу влади, невизнання концепції природних прав на конституційному рівні, домінування зобов'язуючих і заборонних норм на галузевому рівні, морально-етичний характер правових приписів («хто не працює, той не їсть»), відсутність опозиції в політичному середовищі, фіктивність багатопартійності (політичні партії є «філіями» Комуністичної партії Китаю).

Мета китайської «соціалістичної держави народної диктатури» – побудова сяо кан (конфуціанського «середньозаможного суспільства»). Важливим є також стійкий імунітет проти імпорту західних політичних і культурних цінностей, що виділяє Китай серед інших традиційних цивілізацій. Глобалізація охопила лише економічний складник китайської самодостатньої соціальної системи. При цьому китайці, запозичуючи західні інновації, поступово захоплюють панівні позиції у світовій економіці.

Ще однією традиційною цивілізацією, яка здійснює опір вестернізації, є мусульманська. На відміну від згуртованих конфуціанством китайців, мусульманська спільнота характеризується значною етнічно-релігійною напруженістю. З одного боку, тривалі релігійні конфлікти підривають цілісність і стійкість умми (мусульманської общини). З іншого боку, внутрішня конфліктність впливає на зовнішньо-цивілізаційну агресивність.

Так, події в деяких мусульманських країнах на початку другого десятиріччя XXI століття, відомі як «арабська весна», свідчать про певну залежність мусульманської цивілізації від глобалізаційного впливу вестернізації, а також про загострення внутрішніх соціальних, етнічних і релігійних суперечностей. Плацдармом для демократичних «експериментів» у мусульманському світі стала Лівія після повалення режиму М. Каддафі. Спроба побудувати в цій країні класичну парламентську республіку є викликом для історично сформованого в регіоні авторитаризму.

Вплив глобалізаційних процесів на китайську та мусульманську цивілізації є діаметрально протилежним. Китайці відкинули західні політичні зразки, демонструючи свою духовну непохитність, але запозичили найкращі економічні досягнення

європейців та американців. Мусульмани, навпаки, «закрили» економічну систему, не утримавши при цьому політичну стабільність під впливом вестернізації та релігійних конфліктів.

Підсумовуючи аналіз особливостей політичних систем держав трьох сучасних цивілізацій (західної, конфуціанської та мусульманської), слід зазначити, що процеси глобалізації, які мають «американське обличчя», більш комфортно сприймаються на європейському континенті, тобто. глобалізаційні цінності мають спільні північноамериканські та європейські корені. Китайська цивілізація запозичує в Заході найкраще, модернізує його під свою культурну специфіку (у сфері економіки), непохитно відсікаючи політичні новації вестернізації. Найбільш агресивно сприймають «глобалізаційну руйнацію» своєї культури (перш за все політичної) країни мусульманського світу.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дергачев В. Глобалистика / В. Дергачев. – М. : Наука, 2005. – 430 с.
2. Зінченко В. Глобалізація і глобалістика : [навч. посібник] / В. Зінченко. – Л. : «Новий Світ – 2000», 2014. – 428 с.
3. Наумкіна С. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу / С. Наумкіна, Ю. Ткачук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 121–128.
4. Переосмысливая современность // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С. 12–33.
5. Глобализация. Модернизация. Россия // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С. 34–52.
6. Цивілізаційні моделі сучасності та їхні історичні корені / С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, С. Сіденко, А. Шморгун. – К. : НАНУ, 2002. – 630 с.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 360 с.
8. Фреде Э. де. Культура, цивилизация, идентичность / Э. де Фреде // Политические исследования. – 2010. – № 4. – С. 17–23.
9. Якунин В. Диалог цивилизаций для построения мирных и инклюзивных обществ / В. Якунин // Политические исследования. – 2010. – № 4. – С. 8–16.
10. Орлова Т. Всесвітня історія. Історія цивілізацій : [навч. посіб.] / Т. Орлова. – К. : Знання, 2012. – 446 с.
11. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина 1. Актуальні проблеми теорії держави : [навч. посібник] / [С. Тимченко, С. Бостан, С. Легуша та ін.]. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.